

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1991, 07

VILNIUS 1993

INSTITUT FÜR GESCHICHTE LITAUENS

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1991

VILNIUS 1993

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1991

ВИЛЬНЮС, ИЗДАТЕЛЬСТВО НАУКИ И ЭНЦИКЛОПЕДИЙ, 1993

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1991 METAI

VILNIUS, MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA, 1993

UDK 947.45
LI 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas Merkys (vyr. redaktorius), Tamara Bairauskaitė, Alfonsas Eidintas, Eugenijus Jovaiša, Vacys Milius, Leonas Mulevičius, Rita Strazdūnaitė (sekretorė), Adolfas Tautavičius, Irena Valikonytė, Regina Žepkaitė (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
2600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

GINTAUTAS SURGAILIS

ŽYDAI — ANTROJO PASAULINIO KARO PABĖGĖLIAI LIETUVOJE (1939 09—1941 06)

1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietija užpuolė Lenkiją. Lenkai atkakliai priešinosi, tačiau jėgos buvo nelygios. Šią tragediją ypač skaudžiai patyrė Lenkijos žydai, labai gerai žinoję, ką jiems atneš Vokietijos okupacija. Todėl visai suprantama, kad, artėjant frontui, didelė Lenkijos gyventojų žydų dalis paliko savo gyvenamąsias vietas. Bėgo ne vien žydai. Bėgo ir lenkai, ir kitų tautybių žmonės, todėl pabėgėlių minioje niekas neklausė tautybės. Pagrindinė pabėgėlių banga plūdo Lenkijos pietryčių link, tačiau nemažas srautas pasuko ir Lietuvos, Vilniaus, kryptimi. Vilniuje pabėgėlių visą laiką daugėjo, ypač po rugsėjo 17 d., kai Tarybų Sąjunga užpuolė Lenkiją iš rytų. Pasklidus gandui, kad Vilnius ir jo sritis bus perduoti Lietuvai, tiek lenkų, tiek žydų pabėgėliai, buvę kitose Tarybų Sąjungos okupuotose srityse, metėsi į Vilnių ir jo sritį. Ypač daug jų atbėgo iš Breslaujos apskrities.

Straipsnyje mėginame iš bendro pabėgėlių srauto išskirti žydų pabėgėlius ir kompleksiskai parodyti jų padėtį bei gyvenimą Lietuvoje iki TSRS—Vokietijos karo pradžios, juo labiau kad apie tai mūsų literatūroje specialių publikacijų neteko skaityti.

Pirmieji mėginimai teikti paramą

Vilniuje, pasirodžius pabėgėliams, buvo įkurtas seno, labai tarp vilniečių populiarus PPS partijos veikėjo advokato I. Zagurskio ir talentingos organizatorės, gydytojos H. Petrusėvičovos (H. Petrusiewiczowa) vadovaujamas komitetas, kurio rūpestis buvo šelpiti kuo gali karo pabėgėlius. Komitetui priklausė ir žydų atstovai Lazarius Krukas (Lazarz Kruk) ir Hirša Zakhajmas (Hirsz Zakhajm)¹. Spalio pabaigoje Vilniaus žydų bendruomenės valdyba įsteigė atskirą žydų pabėgėlių šelpimo komitetą. Į jo veiklą įsijungė dr. Zareckis, advokatai Barančikas ir Buršteinas, kai kurie kiti žinomi žydų veikėjai. Tačiau neatšaukė savo atstovų ir iš I. Zagurskio komiteto.

Vilnių užėmusią Lietuvos kariuomenę žydų bendruomenė sutiko palankiai. Jau lapkričio 8 d. Respublikos prezidentas Antanas Smetona, ministras pirmininkas generolas Jonas Černius ir vidaus reikalų ministras generolas Kazys Skučas priėmė Vilniaus žydų bend-

ruomenės lyderį dr. Vygockį ir su juo aptarė žydų problemas². Lietuvos administracija Vilniuje išikūrusius įvairius pabėgėlių komitetus likvidavo, paliko tik I. Zagurskio ir žydų komitetus. Karo pabėgėlių reikalams tvarkyti prie Lietuvos vidaus reikalų ministerijos buvo įsteigtas karo pabėgėlių skyrius. Jam vadovauti paskirtas Užsienio reikalų ministerijos referentas Staneika³, o gruodžio 16 d. buvo įsteigtas Vidaus reikalų ministerijos Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatas. Komisarų paskirtas ypatingųjų reikalų valdininkas Tadas Alekna⁴.

Pabėgėlių šelpimo reikalai buvo pavesti Lietuvos Raudonajam kryžiui. Į Vilnių atvyko jo įgaliojtinis Ignas Jurkūnas-Seinius.

Tremtiniai iš Suvalkijos

1939 m. spalio 27 d. Kauną pasiekė žinia, kad vokiečiai Suvalkijoje, Vyžainių rajone, prievarta, nepaisydami Lietuvos pasieniečių protestų, ištrėmė į Lietuvą apie du šimtus žydų. Tą pačią dieną Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys išsiuntė į Berlyną Lietuvos pasiuntiniui telegramą, kad šis pareikštų protestą Vokietijos vyriausybei dėl tokios savivalės⁵. Spalio 28 d. vokiečiai prie administracinės linijos atvarė dar apie 300 žydų ir, laukdami patogaus momento pervaryti į Lietuvą, laikė maždaug 30 m nuo sienos, vadinamojoje niekieno žemėje⁶. Lapkričio 7 d. šiuos žmones tebe laikė durpyne toje pačioje vietoje. Be to, kitose vietose irgi buvo sutelkta dar apie 1500. Atsidūrę tokioje padėtyje, žmonės patys ėmė bėgti per sieną į Lietuvą. Lapkričio 7 d. jų jau buvo 560. Be to, gauta žinių, kad vokiečiai iš Dancigo, Gdynės išvarė apie 120 tūkst. lenkų ir žydų; tuos, kurie pasisako turėję kokį ryšį su Lietuva, gabeno į Lietuvos pasienį. Tą pačią dieną Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius Edvardas Turauskas telefonu įsakė Lietuvos pasiuntiniui Berlyne „imtis priemonių“, kad būtų sustabdytas žmonių varymas į Lietuvą⁷.

Lapkričio 9 d. Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje Kazys Škirpa dėl to lankėsi pas Vokietijos Reicho užsienio reikalų ministerijos Politikos skyriaus vedėją, Valstybės pasekretorį dr. Voermaną (Woermann), tačiau vizitas rezultatų nedavė⁸. Lapkričio 14 d. susitikime Voermanas pareiškė, kad duotas nurodymas nustoti tremti žydus, o apie 1500 pasienyje sutelktųjų jis apskritai nieko nežinąs ir iš esmės neprieštaraująs, jog ištrėmti žydai būtų gražinti⁹. Tačiau, lapkričio 17 d. Lietuvos pasienio policijos Seinų baro viršininkui nuvykus pas vokiečių muitinės viršininką tartis dėl žydų gražinimo sąlygų, šis pareiškė nieko apie tai nežinąs ir žydų atgal priimti negalįs, nes turi savo vyriausybės nurodymą neįsileisti žydų¹⁰.

Gruodžio 4 d. Lietuvos užsienio reikalų ministro įsakymu K. Škirpa apie tai kalbėjosi su Voermano pavaduotoju kunigaikščiu fon Bismarku. Ir šis pokalbis baigėsi kaip ir ankstesni!!!, o į Lietuvą jau buvo ištrėmti 1584 žydai¹².

1939 m. gruodžio 12 d. J. Urbšys pasikvietė Vokietijos pasiuntinį Lietuvoje fon Cechliną (Zechlin). Kalbėjo apie pabėgėlių iš

Lenkijos gražinimą ir apie tremiamus į Lietuvą žydus. Cechlinas aiškino, jog apie tai buvo užsiminęs Berlyne, tačiau jam atsakė, kad „prie visų didelių reikalų komplekso Berlynui 200 žydų likimas atrodo per menkas, kad galėtų pakankamai juo susirūpinti“¹³. Gruodžio 30 d. Lietuvos pasiuntinybės Vokietijoje patarėjui J. Kajackui Vokietijos užsienio reikalų ministerijos valdininkas, atašė Grundheras (Grundherr), paklaustas apie ištremtų žydų gražinimo problemas, nedviprasmiškai pareiškė: „Visai privačiai aš patarčiau jums šį reikalą užmiršti. Aš negaliu tamstai pasakyti, bet [...] Tamsta supranti“¹⁴.

Taigi buvo duota suprasti, kad ištremti žydai turės likti Lietuvoje.

Vokiečiams pradėjus tremti žydus į Lietuvą, Lietuvos Raudonojo kryžiaus, Lietuvių—žydų komiteto, „Džointo“ („Joint“), „Hicem“ ir „Oze“ organizacijų atstovai dr. Matukas, Račkauskas, Bekelmanas ir dr. Bliudžas išvyko susipažinti su atvartųjų būkle¹⁵. „Oze“ draugija tuojau pasiuntė gydytojų, medicinos seserų, medikamentų. Paramai teikti susikūrė visuomenės komitetai, vietos lietuviai nelaimingiesiems atidavė viską, ką galėjo. Ligoniai buvo paguldyti į vietas ir „Oze“ ligonines, „Džointo“ komitetas tuojau suteikė piniginę paramą.

Lietuvos vyriausybė leido 1799 nelaimingus žmones, tarp kurių buvo 426 vaikai, laikinai apgyvendinti Kalvarijoje, Lazdijuose ir Vilkaviškyje, o vėliau, paaiškėjus, kad nėra galimybių gražinti juos į ankstesnes gyvenamąsias vietas, leido apsigyventi dar 11 Lietuvos vietų¹⁶. Jais pradėjo rūpintis „Ezro“ draugijos Žydų karo atbėgėliams šelpti komitetas. Kad sėkmingiau vyktų šelpimo ir kitas darbas, komitetas įsteigė savo skyrius šiuose miestuose ir miesteliuose: Balbieriškyje, Kalvarijoje, Kazlų Rūdoje, Kybartuose, Kudirkos Naujamiestyje, Marijampolėje, Pilviškiuose, Seirijuose, Simne, Šakiuose, Vilkaviškyje, Virbalyje ir Vištytyje.

Prieš perkeltiant tremtinius iš Lazdijų, Kalvarijos ir Vilkaviškio, minėti komitetai parūpino gyvenamųjų patalpų, pasirūpino maitinimu ir viskuo, kas būtina. Dalį žmonių apgyvendino pasiturinčiose žydų šeimose ar pas gimines ir taip sumažino jų išlaikymo išlaidas, nors rūpesčių su pabėgėliais buvo nemažų. Beveik visiems reikėjo naujų drabužių. Apie trečdalį ištremtųjų iš Suvalkijos buvo vaikai ir seniai, todėl jiems reikėjo garantuoti nuolatinę medicinos pagalbą. Be to, ir kitiems dėl patirtų vargų ir nelaimių irgi reikėjo medicinos pagalbos. Daugelis sirgo įvairiomis peršalimo ligomis, puolė į depresiją, dirglūs, sutrikusios psichikos. Pagaliau reikėjo rūpintis vaikų mokymu¹⁷.

Žydų komiteto Vilniuje veikla

Kitus žydus karo pabėgėlius globojo Žydų komitetas Vilniuje. Jis iš tikrųjų pradėjo veikti 1939 m. lapkričio pradžioje. Komitete buvo įkurti šie skyriai: 1) mitybos, 2) aprangos, 3) butų, 4) teisės ir emigracijos, 5) piniginių pašalpų, 6) vaikų aprūpinimo, 7) buhal-

terijos ir kontrolės, 8) statistikos ir raštinė¹⁸. Statistikos skyrius buvo laikomas svarbiausiu. Remdamiesi jo medžiaga, visi kiti skyriai organizavo savo darbą. Prasidėjusi registracija vyko taip: kiekvienas žmogus visų pirma turėjo išregistruoti bendrame I. Zagurskio vadovaujame komitete „Komitet Pomocy Uchodzców w Wilnie“; vėliau gautą registracijos pažymėjimą pateikdavo Žydų komiteto registracijos skyriui. Čia užpildydavo tam tikrą anketą, vėliau — pažymas sąrašuose bei kartotekoje, kuri apėmė bendras žinias apie asmenį ir komiteto jam teikiamą pašalpą¹⁹.

Žydų pabėgėlių skaičius

Pabėgėlius registruoti Vilniuje baigta 1940 m. sausio 20 d., Vilniaus srityje — vasario 9 dieną. Iš viso įregistruota 10 800 žydų pabėgėlių²⁰ (lenkų — 26 579, lietuvių — 3727). Įregistruotųjų skaičius svyravo. Tai lėmė natūralus jų keitimasis (žmonės mirė, gimė), kai kuriems pavyko emigruoti, kiti neįsiregistravę, pasibaigus ištekliams, kreipdavosi į komitetą pagalbos. Štai 1940 m. sausio mėn. iš registro buvo išbraukta 51 atbėgėlis, vasario — 282, kovo — 803, balandžio — net 1263 ir t. t.²¹ Tačiau įregistruotųjų ne mažėjo, o daugėjo. Antai 1940 m. balandžio 18 d. buvo įregistruota 11 030 žydų pabėgėlių²², liepos 1 d. — 11 034²³, rugpjūčio 1 d. — 11 984²⁴.

1940 m. gegužės 1 d. duomenimis, žydai pabėgėliai pagal profesijas buvo pasiskirstę taip: 2065 amatininkai ir smulkieji pramonininkai, 828 prekybininkai ir pramonininkai, 643 laisvųjų profesijų žmonės (166 rašytojai, 150 advokatų, 134 inžinieriai, 77 gydytojai, 28 stomatologai, 27 akušerės, 22 muzikantai, 20 aktorių, 11 farmacininkų ir 8 dailininkai), 128 tarnautojai, 134 žemės ūkio darbininkai, 171 dvasininkas, 963 nekvalifikuoti darbininkai. Be to, 1746 buvo be jokio užsiėmimo ir 2448 moksleiviai bei studentai²⁵.

. Pabėgėlių šelpimas

Tokiai daugybei pabėgėlių išlaikyti reikėjo nemaža lėšų. Užėmus Vilnių Raudonajai armijai, tarybų valdžia I. Zagurskio komitetui pabėgėliams iš Vokietijos užimtų Lenkijos sričių šelpti paskyrė 100 tūkst. beverčių zlotų, už kuriuos ne kažin ką pavyko jiems pagelbėti. Pusryčiams kiekvienas gaudavo kavos surogato ir 50 g juodos duonos, pietums — lėkštę bulvienės su tiek pat duonos. Žmonės atrodė išbadėję, vaikai negalėjo pastovėti. Dauguma nakvojo mokyklose ir vienuolynuose ant aslos. Netgi šiaudų guoliui gauti buvo didžiulė problema²⁶.

Į Vilnių įžengus Lietuvos kariuomenei, Lietuvos Raudonasis kryžius kreipėsi pagalbos į Tarptautinį Raudonąjį kryžių bei kitas tarptautines šalpos organizacijas. Tačiau greitai paaiškėjo, kad reguliariai iš užsienio gauti pašalpai bus ne taip jau lengva. Įvairių pabėgėlių buvo ne vienoje pasaulio šalyje. O pagaliau 1939 m. gruodžio pradžioje Tarybų Sąjunga užpuolė Suomiją. Didvyriškai besiginanti

suomių tauta susilaukė visuotinio užtarimo ir simpatijų, todėl steng-
tasi daugiausia ją paremti.

Pirmieji savo tautiečiais, atsidūrusiais nepavydėtinoje pabėgėlio padėtyje, ėmė rūpintis žydai. Lietuvoje buvusi jų bendruomenė or-
ganizuotai pradėjo rinkti aukas apgyvendinti pabėgėliams. Vilniaus
žydų komitetas kreipėsi pagalbos į užsienio žydų organizacijas. Lap-
kričio mėn. Žydų pasaulinio kongreso vykdomasis organas Ženevoje
sudarė komitetą Lenkijos žydams bei atvykusiems iš užsienio Len-
kijos žydų pabėgėliams šelpti. Komitetas savo skyrių įsteigė ir Lie-
tuvoje²⁷. Apie 10 Jungtinių Amerikos Valstijų žydų organizacijų
įsijungė į akcijas rinkti aukas nukentėjusiems Lenkijos žydams²⁸.

1939 m. gruodžio viduryje į Kauną iš Londono atvyko Anglijos
žydų šalpos komiteto generalinis sekretorius A. M. Kaizeris. Jam
buvo pavesta rūpintis žydų pabėgėlių reikalais. A. M. Kaizerį priėmė
Lietuvos ministras pirmininkas A. Merkys, vidaus reikalų ministras
K. Skučas. A. M. Kaizeris išbuvo čia apie 10 savačių, o grįžęs į
Londoną, paprašė Lietuvos pasiuntinį B. Balutį perduoti Lietuvos vy-
riausybei padėką „už humanišką ir liberalų apsiėjimą su pabėgė-
liais ir už jiems teikiamą pagalbą“²⁹. Žydų pabėgėliais taip pat ėmė
rūpintis žydų šalpos organizacija.— Jungtinė žydų šalpos skirstymo
komisija („American Jewish Joint Distribution Commission“). Ši
darbą pavesta koordinuoti organizacijos valdybos nariui Bechelma-
nui³⁰. Į šalpos reikalus įsijungė ir Amerikos žydų organizacija—
Lietuvos žydų Amerikoje federacija („Federation of Lithuanian Jews
of America“)³¹.

**Tik išikūrus žydų komitetas ėmė rūpintis pabėgėlių apgyvendi-
nimu bei aprūpinimu. Geras sąlygas sudarė inteligentams. 22 žydų
rašytojus ir žurnalistus apgyvendino Sodų gatvėje Nr. 9, kur buvo
įrengtas puikus klubo kambarys, gražus valgomas, geri baldai.
Kitų profesijų inteligentus apgyvendino Pohuliankos gatvėje Nr. 5
labai gražiai įrengtame bute, maitino restorane³².**

Atvykę į Vilnių žydų rašytojai ir žurnalistai kreipėsi atsišauki-
mu į įvairių pasaulio valstybių žydų inteligentus. Į jį atsiliepė Jung-
tinių Amerikos Valstijų, Pietų Amerikos šalių žydų rašytojai, žur-
nalistai. Laikraščiuose pasirodė dešimtys straipsnių apie Lietuvą,
priglaudusią Vilniuje šiuos žmones. Buvo pradėta rūpintis kai kurių
emigracija.

1940 m. sausio pradžioje Žydų komiteto mitybos skyriaus žinioje
jau veikė 27 valgyklos ir 17 maitinimo punktų. Juose maitino 6700
pabėgėlių³³.

Lietuvoje ir užsienyje gautus paaukotus drabužius, avalynę, pa-
talynę ir kt. Lietuvos Raudonasis kryžius perduodavo bendrajam
I. Zagurskio komitetui, kuris tam tikrą dalį skyrė Žydų komitetui.
Tačiau pabėgėliai pradžioje senų drabužių nelabai norėjo imti, to-
dėl komitetas organizavo drabužių siuvimą. Vilniuje drabužius iš
komiteto pirktos medžiagos siuvo 52 siuvėjų dirbtuvės—178 siu-
vėjai³⁴.

Žydų komitetas pabėgėliams 1940 m. sausio 1 d. buvo įsteigęs
36 bendrabučius, iš jų 11 rabinų seminarijų auklėtiniams. Juose

gyveno 2151 asmuo³⁵. Jokūbo Jasinskio gatvės Nr. 7 name įrengtame bendrabutyje 16-oje kambarių buvo apgyvendinta 90 Čekijos žydų³⁶. Kadangi didelė pabėgėlių dalis dėl įvairių priežasčių, daugiausia — šeimyninių, negalėjo gyventi bendrabučiuose, tai komitetas turėjo nemaža išlaidų maždaug 3000 žmonių mokėdamas butpinigius po 10—15 lt per mėnesį³⁷.

Žydų šelpimo darbas buvo geriausiai organizuotas. 1939 m. gruodžio mėn. vienam jų pabėgėliui, komiteto duomenimis, išeidavo 2,50, o Raudonojo kryžiaus duomenimis, — 3 lt dienai, lenkui — 1,25, o lietuviui — tik 85 centai³⁸.

Taip susiklostė todėl, kad daugiausia lėšų iš užsienio atsiuntė žydų šelpimo organizacijos. Lėšos buvo adresuojamos Žydų komitetui, o šis neskubėjo sutikti gaunamas lėšas skirstyti centralizuotai, per Lietuvos Raudonąjį kryžių. Derybos prasidėjo tik po to, kai 1939 m. gruodžio 29 d. Lietuvos Ministrų Taryba priėmė nutarimą, kad Lietuvos išdas prie gaunamų iš užsienio lėšų pabėgėliams šelpti primokės 50% sumų³⁹. 1940 m. sausio—gegužės mėn. prie žydams paaukotų užsienio organizacijų sumų Lietuvos išdas primokėjo: prie Jungtinės žydų šalpos skirstymo komisijos — 1 232 840 litų, prie kitų užsienio aukotojų žydams — 97 990 litų 95 centus⁴⁰. Be to, buvo renkamos aukos ir iš Lietuvos gyventojų. Rinkliavas paprastai organizavo kiekvieną mėnesį ir pavykdavo gauti nemažas sumas. Štai 1940 m. sausio mėn. Lietuvos miestuose ir miesteliuose surinkta 36 683 litai⁴¹. Žydų pabėgėlių komitetas gaudavo ir vienkartinį aukų. 1939 m. lapkričio 21 d. akcinė bendrovė „Guma“ paaukojo 3000 litų⁴². 12 tūkst. litų žydams šelpti gauta iš Didžiosios Britanijos pasiuntinybės Kaune, gruodžio 27 d. dr. Vygockis paaukojo 3000 litų, 1940 m. vasario 5 d. vilnietė Tatjana Epštein — 500 litų, bendrovė „Jodidio“ — 4500, Vilniaus žydų bendruomenė — 3000 litų. Gauta vienkartinį aukų ir iš užsienio žydų organizacijų. 1939 m. lapkričio 24 d. atėjo 6000 litų auka iš Montevidėjo, 1940 m. balandžio 8 d. — 590 litų iš Filadelfijos žydų sąjungos⁴³. Anglijos Lenkijos žydų pabėgėlių fondas („Polish Jewish Refugee Fund“) Velykoms paaukojo 2000 svarų sterlingų⁴⁴ ir t. t. Iš viso nuo 1939 m. lapkričio iki 1940 m. gegužės mėn. žydų pabėgėliams buvo surinkta 733 878,28 lito tokių aukų⁴⁵.

Į Lietuvą kai kuriems pabėgėliams siuntė ir privačias sumas. Tačiau 1940 m. pavasarį, toliau komplikuojantis tarptautinei padėčiai, Europoje plečiantis karo gaisrui, ėmė mažėti ir siunčiamos sumos. Lietuvos Raudonajam kryžiui tarpininkaujant, iki 1940 m. gegužės 1 d. „Džointas“ kiekvieną mėnesį išmokėdavo komitetui 298 tūkst. litų (50 tūkst. dolerių) žydų pabėgėliams šelpti. Drauge su gaunamu per Lietuvos Raudonąjį kryžių priedu iš Lietuvos valstybės fondo pabėgėliams šelpti Žydų komitetui susidarė 444 tūkst. litų suma. Vienam pabėgėliui vien iš jos per mėnesį išėjo 44 litai. Iš šios sumos komitetui pavyko šelpiamuosius maitinti 3 kartus per dieną, aprūpinti butais ar bendrabučiais, drabužiais bei medicinos pagalba.

Nuo 1940 m. gegužės 1 d. Lietuvos Raudonasis kryžius nustojo

Žydų komitetui mokėti valstybės priemokas prie paaugotų sumų, nes, labai sumažėjus lėšų kitiems pabėgėliams iš Lenkijos, šias sumas ėmė skirti kitiems komitetams. Gegužės mėn. „Džointas“ Žydų komitetui dar sumokėjo visą 444 tūkst. litų sumą, o nuo birželio 1 d. komitetas tegavo 298 tūkst. litų. Taigi suma vienam šelpiamajam sumažėjo iki 27 litų per mėnesį. Susiklosčius tokioms aplinkybėms, Žydų karo atbėgėliams šelpti komitetas nuo birželio 1 d. buvo priverstas tenkintis vien žmonių maitinimu ir neteikti visų kitų pašalpų, t. y. apriboti nemokamos medicinos pagalbos teikimą, aprūpinimą drabužiais, mažiau mokėti už įvairius kursus.

Gegužės pabaigoje Žydų komitetas gavo pranešimą iš Niujorko „Džointo“ centro, kad dėl tam tikrų priežasčių „Lietuvos Raudonojo kryžiaus žydų karo atbėgėliams šelpti komitetui sumažinama pašalpa iki 35 tūkst. dolerių, t. y. iki 207 777 litų, o tai vienam žmogui sudarė vidutiniškai 20 litų per mėnesį⁴⁶. Dėl to žydų organizacijos dar labiau siaurino savo veiklą, panaikino kai kuriuos padalinijos, ėmė rūpintis pabėgėlių įdarbinimu. 1940 m. gegužės 4 d. Vilniaus žydų organizacijos „Ort“ vadovybė pakartotinai kreipėsi į karo pabėgėlių reikalų komisarą T. Alekną, prašydama leisti žydų amatininkams dirbti lauko darbus ir suteikti jiems galimybę specializuotis žemės ūkyje⁴⁷.

Pabėgėlių vykimas į kitas pasaulio valstybes

Žydų pabėgėlių vykimu į kitas šalis labai rūpinosi Žydų komiteto teisės skyrius. Šimtai žmonių atsirado Lietuvoje be jokių dokumentų, todėl skyrius padėjo įsigyti juos, užsienyje rasti giminių, kad iš jų galėtų gauti pašalpų bei pagelbėti besirengiantiems emigruoti, sušelpdavo emigruojančius, bet neturinčius lėšų⁴⁸. Norėdamas padėti žydų pabėgėliams įsikurti kitose valstybėse, jais rūpinosi ir kitos užsienio bei Lietuvos organizacijos. 1939 m. spalio pabaigoje Lenkijos žydų federacijos Niujorke siūlymu, Lietuvos Raudonojo kryžiaus globojamas, susiorganizavo žydų pabėgėlių Registracijos ir išėivybės komitetas, kuriame buvo vienodas lietuvių ir žydų visuomenės atstovų skaičius. Jį sudarė šie lietuvių visuomenės žmonės: buvęs Lietuvos ministras pirmininkas kunigas V. Mironas, Valstybės Tarybos nariai J. Vileišis ir dr. J. Navakas, Lietuvos Raudonojo kryžiaus pirmininko pavaduotojas dr. plk. V. Ingelevičius ir buvęs Lietuvos Raudonojo kryžiaus pirmininkas dr. R. Šliūpas. Žydų visuomenei atstovavo „Žydų balso“ redaktorius dr. R. Rubinšteinas, Centrinio žydų banko direktorius G. Volfas, advokatas L. Garfunkelis, žydų emigracijos draugijos „Hias—Ica“ direktorius J. Rozovskis ir kariuomenės žydų kapelionas rabinas S. Sniegas.

Palaikydamas ryšius su Lenkijos žydų federacija Niujorke, komitetas ėmėsi registruoti iš Lenkijos teritorijos pabėgusius į Lietuvą žydus, norėdamas padėti jiems išvykti į kitas šalis ir sušelpti besirengiančius kelionei⁴⁹. Lietuvos žydai įkūrė ir kitą panašią tikslų turinčią organizaciją „Ezrath Pleitim“, kurios įstatuose buvo užfiksuota, kad draugijos tikslas — šelpti, kiek įstatymai leidžia, karo

pabėgėlius ar jiems prilygintus svetimšalius žydus, „materialiai, kultūriniai, juridiniai, aprūpinti darbu ir padėti norintiems emigruoti“⁵⁰.

Iš pabėgėlių, turinčių giminių užsienyje ir norinčių ten išvykti, buvo surinktos anketos, ir „Hias“ draugija išsiuntinėjo jas į daugelį pasaulio šalių, taip pat paskelbė žydų spaudoje⁵¹.

Pabėgėlių išvykimu į užsienį ypač rūpinosi Užsienio reikalų ministerija. Štai jau 1939 m. lapkričio 11 d. dr. A. Trimakas, Igaliojtinio Vilniaus kraštui pavaduotojas, Vilniuje susitikime su Vokietijos pasiuntiniu dr. Cechlinu iškėlė klausimą dėl pabėgėlių gražinimo į buvusios Lenkijos sritis. Pasiuntinys informavo A. Trimaką, kad apie tai jau yra klausęs Berlyną, ir labai kategoriškai pabrėžė, kad lietuviai neturėtų jokių vilčių gražinti į Vokietiją Lenkijos pabėgėlius žydus. Žydų gražinimo, anot Cechlino, „kommt nicht in Frage“ („klausimo neliesime“).

A. Trimakui užsiminus apie spaudoje keliamą žydų protektorato Liublino srityje klausimą, Cechlinas gana griežtai atsakė, kad vokiečiai žydų vis tiek nepriims, be to, minimo žydų protektorato Liublino projektas yra daugiau mistinis negu realus⁵².

Anglijos vyriausybė neprieštaravo, kad pabėgėliai išvyktų į Angliją. Tačiau jie privalėjo turėti Lietuvos vizą išvažiuoti iš Lietuvos, Anglijos vizą įvažiuoti į Angliją, Švedijos tranzito vizą bei lėšų kelionei ir gyventi Anglijoje⁵³.

Lietuvos vyriausybė kreipėsi į kai kurias valstybes priimti dalį pabėgėlių iš Lenkijos. 1939 m. Lietuvos vyriausybės pavedimu Lietuvos pasiuntinys Pietų Amerikoje dr. K. Graužinis lankėsi pas Argentinos užsienio reikalų ministrą Kantilio (Cantilo) ir perdavė Lietuvos vyriausybės prašymą priimti maždaug 10 tūkst. pabėgėlių iš Lenkijos (jų tautybė nebuvo aptariama). Tačiau Argentinos vyriausybė atsakė juos priimti, motyvuodama tuo, kad bijo nedarbo problemos ir bolševikų įtakos. Lapkričio 27 d. Lietuvos vyriausybė kreipėsi į Danijos, Švedijos bei Norvegijos vyriausybes prašydama priimti bent po tūkstantį pabėgėlių⁵⁴, tačiau ir čia gavo neigiamą atsakymą, nes šios valstybės turėjo priimti pabėgėlius iš Suomijos⁵⁵.

Tačiau daliai vis dėlto pasisekė išvykti iš Lietuvos, nors tai ir buvo sudėtinga. Reikėjo atlikti nemaža formalumų tvarkant dokumentus, o susitvarkius kildavo problema, kaip išvažiuoti. Antai 1940 m. vasario mėn. daugiau kaip 100 žydų pabėgėlių, norinčių išvykti į Palestiną, dokumentai buvo sutvarkyti. Jų kelionės išlaidas apmokėjo užsienio žydų organizacijos „Lenkijos žydų pabėgėlių fondas“, „Žydų agentūra Palestinai“ („Jewish Agency for Palestine“) ir „Jungtinė žydų šalpos skirstymo komisija“⁵⁶, tačiau žmonės neturėjo pro kur išvykti. Italijos vyriausybė buvo sutikusi praleisti juos tranzitu per savo teritoriją, bet Vokietija atsisakė⁵⁷. Vyr. rabinas Hercogo misija Anglijoje buvo surinkusi 10 tūkst. svarų sterlingų rabinų seminarijų moksleiviams pabėgėliams pervežti iš Vilniaus į Palestiną ir net išimties tvarka gavusi Didžiosios Britanijos vyriausybės sutikimą pervežti juos per tam tikrą laiką ir tam tikra eilės tvarka⁵⁸, tačiau reikalas nejudėjo iš vietos. Iki 1940 m. kovo

1 d. į Palestiną sugebėjo išvykti vos 52 karo pabėgėliai žydai⁵⁹. Tačiau kartu reikia pažymėti, kad Anglijos tam tikros įstaigos žydams įvažiuoti į Palestiną buvo nustatiusios griežtą kvotą, kurios peržengti nebuvo galima. Kasmet leista įvažiuoti po 9000 žydų iš visų pasaulio valstybių⁶⁰. Lietuvos žydų kvota buvo vos 200⁶¹. 1940 m. gegužės mėn. Lietuvos užsienio reikalų ministerijai pavyko susitarti su Tarybų Sąjungos vyriausybe dėl laisvo žydų pabėgėlių tranzito per Tarybų Sąjungos teritoriją. Tačiau čia buvo susidurta su JAV imigracijos tarnybos biurokratiniais reikalavimais. JAV imigracijos tarnybos pabėgėliams iš Lietuvos nedarė jokių išimčių. Amerikos konsulinė tarnyba buvo labai griežta dėl kvotos ir užsiregistravimo eilės.

Dėl viso to žydų pabėgėlių Lietuvoje beveik nemažėjo.

Sanitarinė žydų pabėgėlių priežiūra

Sanitarinę priežiūrą į savo rankas paėmė Kauno draugija „Oze“ ir Vilniaus — „Toz“⁶². Vėliau, „Toz“ susijungus su „Oze“, rūpinosi viena „Oze“.

Iki karo „Oze“ rūpinosi Lietuvos žydų sveikatos apsauga, o 1939 m. pradžioje pasirodžius pabėgėlių iš Klaipėdos, vėliau — iš Lenkijos, ėmė rūpintis ir jais. Draugija įvedė sanitarinę visų pabėgėlių bendrabučių kontrolę, pasitelkė ir pabėgėlių gydytojų. Gydytojas ir medicinos seserys 2—3 kartus per savaitę užsukdavo į kiekvieną bendrabutį. Visuose bendrabučiuose ir nakvynės namuose „Oze“ įsteigė vaistinėles, organizavo ėjimą į pirtį, privalomą dezinfekciją, įsteigė 6 skalbyklas. „Oze“ pabėgėliams teikė nemokamą medicinos pagalbą ambulatorijose, ligoninėse, kvietė gydytoją į namus. Vien tik ambulatorijos kasdien priimdavo apie 250 ligonių. Vilniaus „Oze“ vasaros kolonijoje įrengta 70 vietų žiemos sanatorija. Be to, draugija nemokamai maitino daugiau kaip 400 vaikų⁶³. Tai buvo turtinga organizacija, šelpiama Centrinio žydų sveikatos apsaugos komiteto Paryžiuje. Be to, jai lėšų skyrė ir kitos organizacijos. Mėnesinis biudžetas sudarė daugiau kaip 100 tūkst. litų⁶⁴.

Rūpinimasis pabėgėlių jaunimu

Kartu su pabėgėlių srautu iš Liublino, Baranovičių, Miro Vilniuje atsidūrė ištisos žydų rabinų seminarijos su klierikais. Kadangi sudaryti bent kiek pakenčiamas sąlygas tęsti mokslą Vilniuje buvo labai sunku, 1939 m. pabaigoje Lietuvos vyriausybė leido Liublino didžiajai rabinų seminarijai su visais auklėtiniais įsikurti Kėdainiuose, o Lietuvos Kameneco rabinų seminarijai — keltis į Raseinius. Dar dvi seminarijos persikėlė į Trakus ir Nemenčinę⁶⁵. 1940 m. birželio 1 d. Lietuvos Raudonojo kryžiaus žydų atbėgėliams šelpti komitetas globojo 2217 rabinų seminarijų klierikų⁶⁶.

Rabinų seminarijoms reikėjo kur kas daugiau lėšų negu tik klierikų maitinimui ir išlaikymui, kuriuo rūpinosi Žydų karo atbėgėliams šelpti komitetas. Tuo tikslu dar 1940 m. sausio mėn. buvo

sudaryta rabinų delegacija, kuri išvyko į JAV rinkti aukų. Jos vadovu paskirtas Panevėžio rabinas Kanemanas. Be kitų, šioje delegacijoje dar buvo varšuvietis pabėgėlis rabinas Kalmanovičius ir Lietuvos žydų rabinų sąjungos generalinis sekretorius D. Icikovičius⁶⁷.

Į Vilnių taip pat atbėgo nemaža žydų jaunuolių, vadinamųjų Palestinos chalucų. Buvo ieškoma galimybių išvykti jiems į Palestiną, o Žydų karo atbėgėliams šelpti komitetas apgyvendino juos bendrabučiuose, pvz., bendrabutyje Subačiaus gatvėje Nr. 37. Šie namai tada buvo beveik užmiestyje ir dar iki karo priklausė žydų bendruomenei. Prieš karą ten buvo įsikūrusi „chalucų“ organizacija „Šacharija“. Čia apgyvendinta 300 „chalucų“. Deja, sąlygos buvo palyginti blogos, jie neturėjo jokių patogumų. Bendrabutis turėjo stalių, batsiuvių dirbtuves, siuvyklą, kirpyklą. Kitas „chalucų“ bendrabutis buvo įrengtas Pohuliankos gatvėje Nr. 18. Čia 20-yje kambarių gyveno 178 jaunuoliai. Beveik vien „chalucų“ gyveno ir bendrabutyje Uosto (dabar Pamėnkalnio) gatvėje Nr. 5⁶⁸.

1940 m. pradėjus pabėgėlius kelti į provinciją, kai kurios „chalucų“ kolonijos irgi išvyko. Vilniuje liko tik tie, kurie artimiausiu laiku turėjo išvažiuoti į Palestiną. 1940 m. birželio 1 d. Lietuvos Raudonojo kryžiaus žydų atbėgėliams šelpti komitetas maitino ir išlaikė 1670 „chalucų“, iš kurių 940 gyveno Vilniuje, 18 Vilniaus srityje ir 712 — kitose Lietuvos vietose⁶⁹.

Žydų draugijos ne tik stengėsi aprūpinti jaunuolius, bet ir išmokyti juos amato, parengti savarankiškam gyvenimui. Suprasdama šio reikalo svarbą, Lietuvos Respublikos švietimo ministerija leido Kauno žydų draugijai „Ort“ nuo 1940 m. gegužės 15 d. Marijampolėje rengti amatų kursus, veikiančius pagal Švietimo ministerijos patvirtintą statutą ir programą. Kursų vedėja buvo paskirta inžinierė Slava Braudaitė⁷⁰.

Pabėgėlių iškeldinimas iš Vilniaus

Dėl daugybės pabėgėlių Vilniuje ir jo srityje labai sunku buvo juos aprūpinti ir sudaryti bent kiek žmoniškesnes sąlygas. Todėl tiek žydus, tiek lenkus numatyta iškelti į Šiaulius, Panevėžio, Rokiškio, Ukmergės, Biržų ir kai kurias kitas apskritis. Iškeldinimas, galima sakyti, prievartinis, nes atsisakiusiems buvo nutraukiama Raudonojo kryžiaus pašalpa⁷¹. Nepaklususius įstatymui ir mėginusius slapstytis karo pabėgėlius baudė 6 mėn. arešto, o juos slėpusius — iki 5 tūkst. litų bauda arba 6 mėn. arešto, arba abiem bausmėmis⁷².

Nurodymas iškeldinti pabėgėlius iš Vilniaus, savaime suprantama, pradžioje sukėlė neigiamą pabėgėlių ir žydų visuomenės reakciją. Pradėjus vykdyti nutarimą, 1940 m. gegužės 20 d. Vilniaus centrinė žydų pirklių sąjunga, Žydų sveikatos draugija „Oze“, Žydų emigracijai Lietuvoje tvarkyti draugija „Hias—Ica“ ir Vilniaus žydų amatininkų draugija kreipėsi į vidaus reikalų ministrą, prašydamos neiškeldinti „chalucų“, kurie laukia galimybės išvykti į Palestiną, įvairių mokyklų ir kursų moksleivių bei jų tėvų ir kai kurių kitų

pabėgėlių⁷³. Prašymas buvo patenkintas. Atsižvelgiant į specifinius poreikius, Vilniuje palikti rašytojai ir žurnalistai⁷⁴. Išskeldinimo akcijai pritarė užsienio organizacijų atstovai. Iki 1940 m. birželio 1 d. iš Vilniaus išskeldinti 3245 žydai⁷⁵. Jais ėmė rūpintis Žydų karo atbėgėliams šelpti komitetas prie „Ezro“ draugijos. Remiantis patirtimi, sukaupta perkeliančiam pabėgėlius iš Suvalkų trikampio, numatytose vietose buvo įkurti pabėgėlių šelpimo komitetai⁷⁶. Gegužės pabaigoje, susijungus Vilniaus ir Kauno komitetams, visais pabėgėliais ėmė rūpintis bendras Lietuvos Raudonojo kryžiaus žydų atbėgėliams šelpti komitetas⁷⁷.

Žydų pabėgėlių padėtis po 1940 m. birželio 15 d.

1940 m. birželio 15 d. Tarybų Sąjunga okupavo Lietuvą. Nauja valdžia daugeliui žydų leido vykti į Palestiną per TSRS teritoriją, nemaža jų gavo leidimą emigruoti. Tačiau pabėgėliai labai greit pajuto ir kitus okupacijos padarinius. Liepos viduryje „Džointo“ atstovas V. Bekelmanas (Beckelmann) pranešė Lietuvos Raudonojo kryžiaus įgaliotiniui I. Jurkūnui-Šeiniui, kad jo organizacija galėsianti tol duoti pinigų žydams šelpti, kol čia bus leista veikti JAV konsulatui⁷⁸. Tačiau greitai Lietuvos Raudonojo kryžiaus žydų atbėgėliams šelpti komitetas gavo pranešimą iš „Džointo“ organizacijos, kad dėl „kompetentingų“ įstaigų daromų sunkumų „Džointas“ negali realizuoti lėšų, skirtų pabėgėliams šelpti, ir kol bus išspręstas šis klausimas, ji nesiima atsakomybės už tolesnį pabėgėlių šelpimą⁷⁹.

1940 m. liepos 10 d. Žydų karo atbėgėliams šelpti komitetas buvo išmestas iš patalpų Kaune Putvinskio gatvėje Nr. 42 A. Namą sekvestravo Raudonosios armijos reikmėms. Birželio 10 d. komitetas buvo išsinuomojęs jį iš Petro Vileišio už 18 tūkst. litų ir sumokėjęs nuomą už pusę metų. Tačiau namu naudojosi tik mėnesį. Iškraustytam iš patalpų komitetui buvo padaryta 9043 litų žala⁸⁰. Nors jis daug kartų kreipėsi į įvairias instancijas, žala taip ir nebuvo atlyginta⁸¹.

Nustojus pinigams plaukti iš užsienio, 1940 m. liepos 26 d. Lietuvos Raudonojo kryžiaus žydų atbėgėliams šelpti komitetas kreipėsi į LTSR profsąjungų centro biurą, prašydamas leisti rinkti aukas pabėgėliams žydams. Bet gavo neigiamą atsakymą. Profsąjungų centro biuro pirmininkas A. Butkus paaiškino: „atbėgėlių Lietuvoje yra įvairių tautybių, o pagal dabartinę santvarką socialistinėje valstybėje piliečiai nėra skirstomi, todėl negalima rengti rinkliavas, turinčias tikslą šelpti kurios nors vienos tautybės piliečius“⁸². Tačiau dėl sunkios pabėgėlių padėties rugpjūčio antrojoje pusėje Lietuvos Raudonojo kryžiaus pabėgėliams šelpti įgaliotinio įstaigai buvo leista rinkti aukas⁸³. Tai pavesta Žydų karo atbėgėliams šelpti komiteto tarnautojui Bakui Šmueliui⁸⁴.

Rugpjūčio mėn. pradėta pabėgėlius išskeldinti iš pasienio rajonų. Tam tikri organai įsakydavo per 48 val. dingti iš pasienio zonos ir nenurodydavo, kur vykti. Žmonės atsidurdavo gatvėje. O Žydų

karo atbėgėliams šelpti komitetas jau neturėjo pakankamai lėšų jiems padėti. Į šį reikalą įsikišus Karo atbėgėliams tvarkyti komisarui, išskeldinamiesiems buvo nurodomos naujos jų apsisostojimo vietos⁸⁵.

Vis labiau sunkėjant materialinei pabėgėlių padėčiai, į Žydų karo atbėgėliams šelpti komitetą iš jo skyrių ėmė plaukti pagalbos prašymai. Deja, komiteto vadovai galėjo siųsti tiktai paaiškinimo ir raminoimo raštus. Išsiuntinėtuose laiškuose buvo nurodoma iš dar turimų lėšų šelpti tik labiausiai pašalpu reikalingus⁸⁶. 1940 m. rugsėjo 20 d. iš 11 984 įregistruotų Žydų pabėgėlių komitetas minimaliai šelpė tik 8651⁸⁷.

Lietuvoje sušvitus Stalino Konstitucijai ir Lietuvai tapus sudėtine TSRS dalimi, greitai buvo suformuluotas ir oficialus požiūris į pabėgėlius. Viešai pasmerkta ankstesnės valdžios politika jų atžvilgiu, nes, esą, pabėgėliai, viską gaudami nemokamai, ėmė priprasti prie šventiško gyvenimo, dykinėjimo. Pabėgėlių vaikai, mitydami suaugusius dykinėjant, galėjo užaugti tiktai slunkiai ir dvasios luošiai. O dabar, paskelbus Stalino Konstituciją, pagal kurią darbas yra kiekvieno žmogaus šventa pareiga, būtina įdarbinti kiekvieną pabėgėlį⁸⁸. Esant tokiai nuostatai, Žydų karo atbėgėliams šelpti komitetas parengė jų įdarbinimo ir perkvalifikavimo projektą. Pagal jį buvo apie 6000 darbingų pabėgėlių. Juos savo ruožtu irgi padalijo į dvi grupes: pirma, žmonės be profesijos, antra, žmonės, turintys profesiją, kurie palankiomis sąlygomis galėtų iš karto pradėti dirbti. Šiai grupei skiriama apie 2000 žmonių. 151 žemės ūkio darbininkui buvo siūloma duoti žemės ir kurti kolūki.

Sudėtingesnė buvo pirmos grupės padėtis. Jai skiriama 1250 ne-kvalifikuotų darbininkų, 1042 tarnautojai, 814 smulkių prekeivių, 2200 įvairių dvasinių mokyklų seminaristų. Apie paskutines dvi pabėgėlių kategorijas buvo pažymėta, kad šių profesijų Tarybų Lietuvoje nereikia. Negalėjo būti įdarbinti ir tarnautojai, nes, nemokėdami lietuvių kalbos, negalėjo dirbti jokioje įstaigoje, jiems reikėjo įvairių kursų. Seminaristai, plano autorių nuomone, įpratę dykinėti, todėl juos pirmiausia reikia perauklėti, o jau paskui mėginti išmokyti kokios profesijos. Tuo tikslu jie turėjo būti siunčiami į jau sudarytus žydų pabėgėlių darbo kolektyvus, o paskui, „fiziškai ir morališkai“ sutvirtėję, turėjo būti išmokyti profesijos. Laisvųjų profesijų pabėgėliai irgi galėjo būti įdarbinti, išskyrus 159 rašytojus ir žurnalistus, kurie taip pat privalėjo persikvalifikuoti⁸⁹.

Planą pradėta įgyvendinti. Imta kurti vadinamuosius darbo kolektyvus. O Žydų karo atbėgėliams šelpti komiteto piniginiai ištekaliai ėjo į pabaigą, spalio mėn. beveik pasibaigė. Už darbą gaunamos pajamos praktiškai tapo vieninteliu pabėgėlių pragyvenimo šaltiniu, todėl imta rūpintis, kad dalis žydų galėtų persikelti į kitus Lietuvos miestus ir miestelius, kur buvo lengviau rasti darbu.

Nuo spalio 31 d. atsisakyta mokėti ir už gydymą. Žydų karo atbėgėlių komiteto direktorius kreipėsi į miestų ir miestelių, kuriuose gyveno žydų pabėgėlių, vykdomuosius komitetus, prašydamas

teikti karo pabėgėliams medicinos pagalbą bendra visiems beturčiams nustatyta tvarka⁹⁰.

Gruodžio pradžioje Žydų karo atbėgėliams šelpti komitetas pasiuntė paskutinę drabužių siuntą. Kartu buvo nurodyta, kad drabužių pirmiausia turi gauti dirbantys žmonės, kuriems reikia jų darbui. Tik aprūpinus dirbančius, jeigu likdavo drabužių, jų galėjo skirti ir kitiems. Tačiau ir likusių drabužių galėjo gauti tik tie, kuriems tikrai jų trūko⁹¹. Gruodžio viduryje Žydų karo atbėgėliams šelpti komitetas komandiravo savo darbuotojus į apskritis nustatyti, kiek ten yra nedarbingų žydų pabėgėlių, tartis su vietos kooperatyvais dėl maisto tiekimo už komiteto kuponus. Pašalpą maistu galėjo gauti tik nedarbingi pabėgėliai, seneliai, ligoniai ir vaikai. Darbingi, turėję darbą ar ne, jos negavo⁹². Tačiau ir ši parama greitai baigėsi. 1940 m. gruodžio 31 d. LTSR RK žydų atbėgėliams šelpti komitetas pranešė visiems kooperatyvams, kad sudarytos sutartys tiesti maistą už kuponus dėl komiteto likvidavimo nutraukiamos. Sąskaitos už gautus kuponus turi būti pateiktos iki sausio 5 d.⁹³

Taigi, remiantis 1940 m. gruodžio 30 d. Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimu Nr. 473, pabėgėlių komitetai Lietuvoje buvo likviduoti⁹⁴. Kiekvienas pabėgėlis nepriklausomai nuo lyties, amžiaus, tautybės turėjo pasirūpinti savimi. 1941 m. pradžioje imta naujai registruoti pabėgėlius, kartu norintiems suteikiama ir TSRS pilietybė⁹⁵. Atsisakę ją priimti, remiantis 1940 m. gruodžio 24 d. TSRS NKVD įsakymu Nr. 5660, buvo suimami⁹⁶. 1941 m. birželio 22 d., kilus TSRS—Vokietijos karui, prasidėjo naujas žydų pabėgėlių tragedijos etapas.

¹ Lietuvos valstybinis archyvas (toliau — LVA). F. 757. Ap. 9. B. 289. L. 1.

² Dr. Vygockis pas Lietuvos vyriausybę // Lietuvos žinios. 1939. Lapkr. 9.

³ Karo pabėgėlių reikalams tvarkyti // Lietuvos žinios. 1939. Lapkr. 30.

⁴ Karo atbėgėliams tvarkyti komisariato etatų ir atlyginimo normų nustatymo klausimu // LVA. F. 757. Ap. 9. B. 279. L. 183.

⁵ J. Urbšio telegrama Lietuvos pasiuntiniui Berlyne // LVA. F. 383. Ap. 7. B. 2230. L. 28.

⁶ Vilkaiviškio apskrities viršininko raštas V.R.M. Policijos Departamento direktoriui // Ten pat. L. 24.

⁷ E. Turausko, Politikos departamento direktoriaus, Pro memoria // Ten pat. L. 22.

⁸ Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje K. Škirpos 1939 m. lapkričio 9 d. raštas Lietuvos užsienio reikalų ministru // Ten pat. L. 18.

⁹ K. Škirpos 1939 m. lapkričio 14 d. raštas Lietuvos užsienio reikalų ministru // Ten pat. L. 15.

¹⁰ Pasiienio policijos Seinų baro viršininko 1939 m. lapkričio 22 d. raportas Seinų apskrities viršininkui // Ten pat. L. 10.

¹¹ K. Škirpos 1939 m. gruodžio 1 d. raštas Lietuvos užsienio reikalų ministru // Ten pat. L. 7.

¹² Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento generalinio sekretoriaus 1939 m. gruodžio 9 d. raštas Lietuvos užsienio reikalų ministerijai // Ten pat. L. 6.

¹³ J. Urbšio, užsienio reikalų ministro, 1939 m. gruodžio 12 d. Pro memoria // Ten pat. B. 2235. L. 67.

¹⁴ Lietuvos pasiuntinybės Vokietijoje patarėjo J. Kajacko 1939 m. gruodžio 30 d. raštas Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriui // Ten pat. B. 2230. L. 4.

- ¹⁵ Suvalkų srities atbėgėliams medicinos-sanitarijos pagalbos ir vaikų aprūpinimo organizavimas // LVA. F. 757. Ap. 9. B. 6. L. 169.
- ¹⁶ Ten pat. L. 168.
- ¹⁷ Raštas apie Pabėgėlių komiteto prie draugijos „Ezro“ Kaune veiklą // LVA. F. 1147. Ap. 1. B. 7. L. 506.
- ¹⁸ V. Norkaičio 1940 m. sausio 22 d. pranešimas Karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // LVA. F. 757. Ap. 9. B. 289. L. 20.
- ¹⁹ Ten pat.
- ²⁰ Atbėgėlių registracijos stovis 1940 m. vasario 9 d. // LVA. F. 317. Ap. 1. B. 22. L. 68.
- ²¹ Žydų atbėgėlių judėjimo lentelė // LVA. F. 1147. Ap. 1. B. 687. L. 3.
- ²² L'état d'enregistrement des réfugiés dans le territoire de Vilnius le 18 avril 1940 // Ten pat. B. 5. L. 70.
- ²³ Lietuvos Raudonojo kryžiaus pirmininko K. Garmaus ir vyr. įgaliotinio J. Sutkaus 1940 m. liepos 26 d. raštas Vidaus reikalų ministrui // LVA. F. 757. Ap. 9. B. 6. L. 66.
- ²⁴ LRK žydų atbėgėliams šelpti komiteto statistikos žinios // LVA. F. 1147. Ap. 1. B. 685. L. 1.
- ²⁵ LRK žydų atbėgėliams šelpti komitete registruotų atbėgėlių profesinė struktūra iki 1940.V.1 // Ten pat. B. 687. L. 5.
- ²⁶ Šeinius I. Raudonasis tvanas. New York, 1983. P. 25.
- ²⁷ Kaip žydų Pasaulinis kongresas organizavo pabėgėlių pagalbos veiklą // Apžvalga. 1939. Lapkr. 26.
- ²⁸ Amerikos žydai Lenkijos pabėgėliams // Ten pat. Gruodžio 3.
- ²⁹ B. K. Balučio, Lietuvos pasiuntinio Didžiojoje Britanijoje, 1940 m. kovo 20 d. Pro memoria Nr. 46 // LVA. F. 383. Ap. 7. B. 2164. L. 147.
- ³⁰ I. Šeinius 1939 m. gruodžio 29 d. raštas LRK pirmininkui // LVA. F. 757. Ap. 9. B. 6. L. 309.
- ³¹ P. Žadeikio, Lietuvos pasiuntinio JAV, 1940 m. kovo 13 d. raštas Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriui E. Turauskui // LVA. F. 383. Ap. 7. B. 2280. L. 65.
- ³² Minėtas V. Norkaičio raštas // LVA. F. 757. Ap. 9. B. 289. L. 24.
- ³³ Ten pat. L. 21.
- ³⁴ Ten pat.
- ³⁵ Ten pat. L. 22.
- ³⁶ Ten pat. L. 24.
- ³⁷ Ten pat. L. 22.
- ³⁸ V. Vileišio pranešimas Finansų departamento direktoriui // Ten pat. B. 6. L. 6—8.
- ³⁹ E. Turausko, Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriaus, 1940 m. sausio 28 d. Pro memoria // Ten pat. B. 5. L. 58.
- ⁴⁰ Priemokų iš valstybės išdo suvestinė // LVA. F. 317. Ap. 1. B. 10. L. 39.
- ⁴¹ Provincijos aukos už 1940 m. sausio mėn. žydams // LVA. F. 1147. Ap. 1. B. 26. L. 1.
- ⁴² Fabrikui „Guma“ Kaune // Ten pat. B. 30. L. 350.
- ⁴³ LTSR RK Vyr. įgaliotiniui // Ten pat. L. 474.
- ⁴⁴ B. K. Balučio raštas Lietuvos užsienio reikalų ministrui // LVA. F. 383. Ap. 7. B. 2276. L. 41.
- ⁴⁵ Surinktų žydams aukų suvestinė // LVA. F. 1147. Ap. 1. B. 7. L. 391.
- ⁴⁶ LRK Žydų atbėgėliams šelpti komiteto veiklos žinios // Ten pat. B. 11. L. 195; Rytų Lietuvoje per 91 350 ateivių // Lietuvos žinios. 1940. Geg. 31.
- ⁴⁷ Žilėnas V. Vilnius rengiasi pirmajam miesto tarybos posėdžiui // Ten pat. Birž. 5.
- ⁴⁸ Minėtas V. Norkaičio raštas // LVA. F. 757. Ap. 9. B. 289. L. 22.
- ⁴⁹ Žydų pabėgėlių registracijos reikalai // Lietuvos žinios. 1939. Lapkr. 17.
- ⁵⁰ Lietuvos žydų karo atbėgėliams šelpti draugijos „Ezraht Pleitim“ įstatai // LVA. F. 757. Ap. 9. B. 6. L. 221.
- ⁵¹ Raštas apie Pabėgėlių komiteto prie draugijos „Ezro“ Kaune veiklą // LVA. F. 1147. Ap. 1. B. 7. L. 507.
- ⁵² Dr. A. Trimako 1939 m. lapkričio 11 d. Pro memoria // LVA. F. 383. Ap. 7. B. 2284. L. 176.

- ⁵³ Dr. J. Jurkūno 1939 m. lapkričio 17 d. Pro memoria // Ten pat. B. 2279. L. 1.
- ⁵⁴ J. Urbšio 1939 m. lapkričio 27 d. telegrama // Ten pat. B. 2235. L. 82.
- ⁵⁵ V. Gylis, Lietuvos pasiuntinio Švedijoje, 1940 m. vasario 8 d. raštas Lietuvos užsienio reikalų ministerijai // Ten pat. B. 2279. L. 36.
- ⁵⁶ S. Goldsmido 1940 m. vasario 29 d. raštas Lietuvos pasiuntiniui Londone // Ten pat. B. 2276. L. 74.
- ⁵⁷ E. Turausko, Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriaus, 1940 m. vasario 7 d. Pro memoria // LVA. F. 757. Ap. 9. B. 16. L. 104.
- ⁵⁸ Minėtas S. Goldsmido raštas // LVA. F. 383. Ap. 7. B. 2276. L. 74.
- ⁵⁹ Sarašas karo atbėgėlių, iki 1940 m. kovo 1 d. emigravusių į Palestiną // LVA. F. 1147. Ap. 1. B. 6. L. 34.
- ⁶⁰ N. Rabinavičiaus, Lietuvos pasiuntinybės Londone patarėjo, 1940 m. balandžio 26 d. Pro memoria // LVA. F. 383. Ap. 7. B. 2279. L. 12.
- ⁶¹ P. Žadeikio, Lietuvos pasiuntinio JAV, 1940 m. gegužės 13 d. raštas Lietuvos URM Politikos departamentui // Ten pat. L. 17.
- ⁶² T. Alekno 1940 m. sausio 2 d. Pro memoria // LVA. F. 757. Ap. 9. B. 6. L. 285.
- ⁶³ Lietuvos žydų sveikatos apsaugos draugija „Oze“ // Ten pat. L. 105, 168.
- ⁶⁴ Legalizuota Vilniaus žydų sveikatos dr. „Oze“ // Lietuvos žinios. 1940. Kovo 11.
- ⁶⁵ Žydų religinėse įstaigose // Ten pat. Sausio 8; Sudaromas karo atbėgėlių kartotekinis sąrašas // Ten pat. Sausio 3.
- ⁶⁶ Lietuvos Raudonojo kryžiaus žydų atbėgėliams šelpti komiteto Vilniuje maitinamų atbėgėlių sudėtis 1940 m. birželio 1 d. // LVA. F. 317. Ap. 1. B. 10. L. 44.
- ⁶⁷ Lietuvos rabinai važiuoja Amerikon aukų rinkti // Lietuvos žinios. 1940. Sausio 26.
- ⁶⁸ Minėtas V. Norkaičio raštas // LVA. F. 757. Ap. 9. B. 289. L. 23—24.
- ⁶⁹ Vilniaus miesto ir apskrities viršininkui // LVA. F. 1147. Ap. 1. B. 10. L. 14; Lietuvos Raudonojo kryžiaus atbėgėliams šelpti komiteto Vilniuje maitinamų atbėgėlių sudėtis 1940 m. birželio 1 d. // LVA. F. 317. Ap. 1. B. 10. L. 44.
- ⁷⁰ Amatų kursai žydų atbėgėliams // Lietuvos žinios. 1940. Geg. 17.
- ⁷¹ Ką veikia Lietuvos Raudonasis Kryžius // Ten pat. Bal. 16.
- ⁷² Ispėjimas atbėgėliams // Ten pat. Bal. 16.
- ⁷³ Memorandumas vidaus reikalų ministrui // LVA. F. 757. Ap. 9. B. 5. L. 95.
- ⁷⁴ T. Alekno telefonograma Vilniaus miesto ir apskrities viršininkui // Ten pat. B. 3. L. 64.
- ⁷⁵ Minėtas A. Garmaus ir J. Sutkaus raštas // Ten pat. B. 6. L. 66.
- ⁷⁶ Raštas apie Pabėgėlių komiteto prie draugijos „Ezro“ Kaune veiklą // LVA. F. 1147. Ap. 1. B. 7. L. 504.
- ⁷⁷ Kauno žydų atbėgėlių komiteto prezidiumo 1940 m. gegužės 28 d. posėdžio protokolas // Ten pat. B. 11. L. 138.
- ⁷⁸ J. Sutkaus, LRK Vyr. įgaliotinio karo atbėgėliams šelpti, 1940 m. liepos 22 d. raštas Lietuvos užsienio reikalų ministrui // LVA. F. 383. Ap. 7. B. 2235. L. 2.
- ⁷⁹ LRK Žydų atbėgėliams šelpti komiteto 1940 m. liepos 24 d. Pro memoria // LVA. F. 1147. Ap. 1. B. 11. L. 164.
- ⁸⁰ Žydų atbėgėliams šelpti komiteto 1940 m. rugsejo 4 d. raštas LTSR Raudonojo Kryžiaus karo atbėgėliams šelpti vyr. įgaliotiniui // Ten pat. B. 34. L. 150.
- ⁸¹ 1940 m. lapkričio 5 d. raštas LTSR RK karo atbėgėliams šelpti vyr. įgaliotinio įstaigai // Ten pat. B. 30. L. 381.
- ⁸² LTSR profsąjungų Centro biuro 1940 m. rugpjūčio 5 d. raštas LTSR Raudonojo Kryžiaus Žydų atbėgėliams šelpti komitetui // Ten pat. B. 9. L. 267.
- ⁸³ 1940 m. rugpjūčio 20 d. raštas „Darbo Lietuvai“ // Ten pat. B. 16. L. 64.
- ⁸⁴ Įgaliojimas // Ten pat. B. 9. L. 135.
- ⁸⁵ Prašymas Karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // Ten pat. L. 182.
- ⁸⁶ LTSR RK Žydų atbėgėliams šelpti komiteto raštas // Ten pat. B. 30. L. 547.
- ⁸⁷ Raštas Karo atbėgėliams tvarkyti komisarui // Ten pat. B. 9. L. 127.
- ⁸⁸ Pranešimas Lietuvos Raudonajam kryžiui apie teikiamą paramą atbėgėliams // Ten pat. B. 11. L. 156.
- ⁸⁹ Ten pat. L. 157—158.

- ⁹⁰ Žydų pabėgėliams šelpti komiteto direktoriaus raštas // Ten pat. B. 30. L. 68.
- ⁹¹ Žydų pabėgėliams šelpti komiteto direktoriaus raštas Jonavos Komunistų partijos komitetui // Ten pat. L. 209.
- ⁹² Žydų atbėgėliams šelpti komiteto direktoriaus raštas komiteto instruktoriui I. Fridmanui // Ten pat. B. 9. L. 358.
- ⁹³ Žydų atbėgėliams šelpti komiteto aplinkraštis visiems LTSR kooperatyvams // Ten pat. L. 604.
- ⁹⁴ Žydų atbėgėliams šelpti komiteto aplinkraštis visiems provincijos žydų atbėgėliams šelpti komitetams // Ten pat. L. 603.
- ⁹⁵ LKP(b) CK sekretoriaus I. Meskupo 1941 m. vasario 1 d. aplinkraštis apskričių ir miestų komitetų sekretoriams // Lietuvos valstybės visuomeninių organizacijų archyvas. F. 1771. Ap. 2. B. 151. L. 3.
- ⁹⁶ Sąrašas Lenkijos karo atbėgėlių, kurie turi būti suimti // LVA. F. R-756. Ap. 6. B. 146. L. 1.

Gauta 1991 m. liepos mėn.

Summary

GINTAUTAS SURGAILIS

THE JEWISH REFUGEES OF WORLD WAR TWO IN LITHUANIA

(September, 1939—June, 1941)

On September 1, 1939 Germany invaded Poland. The Polish Jews took the tragedy of the country close to their hearts, because they already knew about the consequences of German occupation. Therefore, it goes without saying, that with the approach of frontline, the majority of the Jewish population left their dwelling places, fleeing from the brown plague.

The registration of refugees in Vilnius was finished on January 20, 1940 and in Vilnius region on February 9. The registered Jewish refugees totalled 10,800 (26,579 — from Poland, 3,727 — from Lithuania).

The aid matters were entrusted to the Red Cross of Lithuania. "American Jewish Joint Distribution Commission", „Federation of Lithuanian Jews of America" took care of the Jews as well. About 10 Jewish organisations in the USA joined in collecting offerings for the injured Polish Jews.

The negotiations started after December 29, 1939, when the Council of Ministers issued a decree, stating that Lithuania's Treasury would pay 50% of the money received from abroad to refugees. From January to May of 1940 Lithuania's Treasury paid 1,232,840 litas to Jewish refugees sent in by the "American Jewish Joint Distribution Commission" and 97,990 litas of the sum sent in by other foreign donors.

On June 15, 1940 the Soviet Union occupied Lithuania. The Jewish refugees suffered from the consequences of occupation. The Jewish refugees' committee received a report from the „Joint" organisation saying that due to the difficulties arising on behalf of some „competent" institutions the "Joint" organisation was not able to give money to help the refugees. And while this problem was not solved, "Joint" felt no responsibility for supporting the refugees.

According to the decision of the People's commissars No 473, issued on December 30, 1940, the Refugee committees were abolished in Lithuania. Every refugee despite his sex, age and nationality had to take care of himself.

Trumpai apie autorių

Gintautas Surgailis (g. 1956 m.), ist. m. kand., nuo 1992 m. — Krašto apsaugos ministro patarėjas istorijos klausimais. Pagrindinė tyrinėjimų tema — Lietuvos Respublikos kariuomenės istorija (1918—1940 m.).